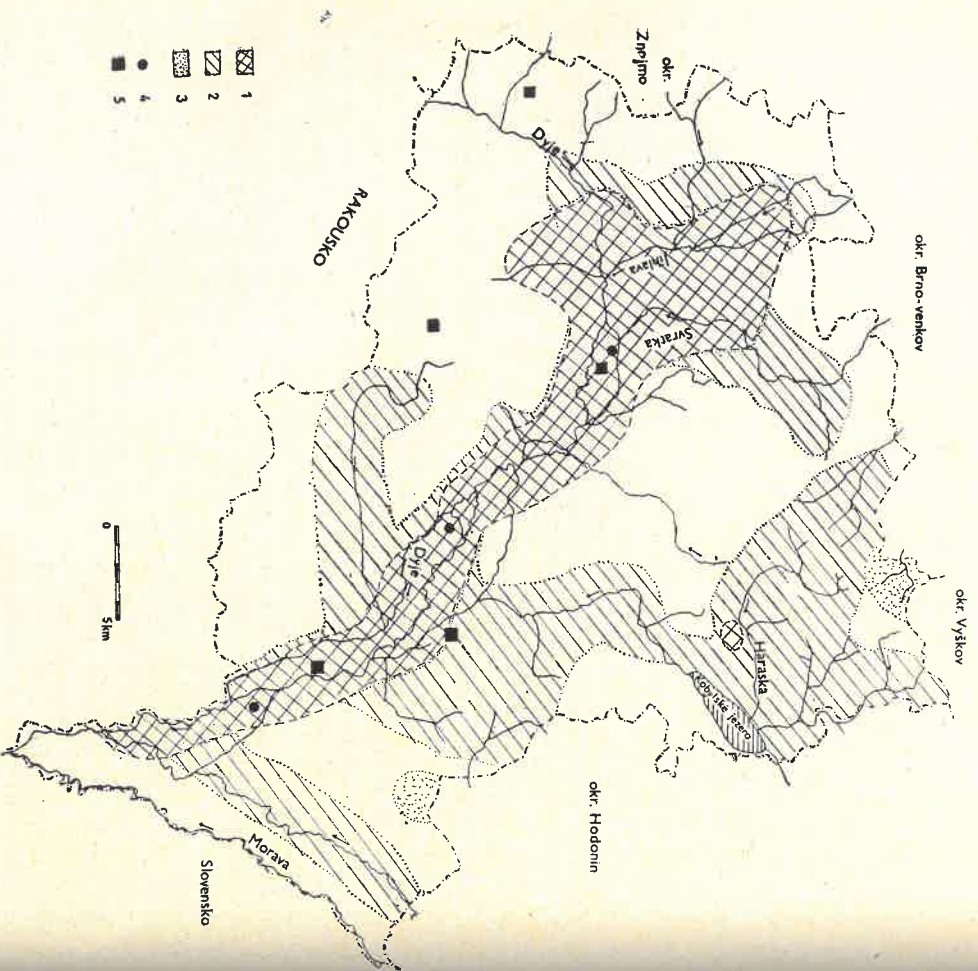


Behausungen mit 6 bzw. 7 Säulen (Bild 2, 3) war anspruchsvoll an den Holzverbrauch. Das Holz war auch nötig für die Leichenbrandstätten und für die Zäsuren der notwendigen Erzeugung; es ist klar, dass die Quaden zur weiteren Entwaldung der umliegenden Gebiete beitrugen. Aber die archäologischen Quellen zeugen nicht davon, dass die germanische Wirtschaft in diesem Teil Südnährens zu dramatisch in die Natur eingriff. Die Landschaft in der Umgebung von Musov erlitt schwer seit der Hälfte des 2. Jahrhunderts bis zum Jahre 180 im Zusammenhang mit dem Ausbau des römischen militärischen Punktes auf der Musöver Burgstätte und des der ausgedehnten Feldlager in der näheren Umgebung. Die römischen Soldaten hatten grössere Ansprüche hinsichtlich der Natur und auch grössere technische Möglichkeiten darin einzugreifen.

Vnitřní organizace časné slovanského sídliště není jednoznačně interpretovatelná. Většinou se počítá s pokrevními svazky obyvatel i společným vlastnictvím půdy. Jednotlivé rodiny však žily odděleně ve společných příbytcích. Na sídlišti té doby žilo současně nejvýše 50 lidí (Plenierová 1975, 95). Jindy se uvádí 20—40 lidí (Beranová 1986, 157).

Vynesení dosud známých časné slovanských sídlišť na mapu okresu Břeclav nám samozřejmě nedá představu o počtu sídlišť, ale je zase natolik přesvědčivé, že prokáže dosti husté osídlení břehů Dyje a Jihlavy (obr. 1). Vyjdeme-li ze zjištění, že osídleny byly jen břehy velkých řek, v případě okresu Břeclav především Dyje od Mušova po ústí Kyjov-



Obr. 1. Osídlování okresu Břeclav Slovany. V 6.—8. stol. osídleny břehy větších řek v 9. stol. se rozsah osídlení změnil a v 11.—12. stol. zůstal v podstatě zachován s tím, že došlo k osídlení některých menších oblastí. Vše je na základě dnešní znalosti archeologických nálezů. Průběh vodotečí je rekonstruován. Legenda: 1 — osídlení v 6. až 8. stol., 2 — osídlení v 9. stol. a 11.—12. stol., 3 — nově osídlené území v 11.—12. století, 4 — hradiška 9. stol., 5 — opevnění 11.—12. stol.

pojmem jeví sídelní areál, který zahrnuje prostor aktivity jedné obce (Neustupný 1986). Podle toho by navazovaly sídelní areály na sebe a sahovaly podél toku do vzdálenosti 1,2—1,5 km a ve směru od vodotě i dále. Zásahy do přírody byly sice hluboké, ale úměrné lidnatosti, vzletnosti sídlišť a způsobu hospodaření. Ani pastva vepřů nemohla toho charakteru, že by přírodu devastovala.

OSIDLENÍ V DOBĚ VELKOMORAVSKÉ

Velký hospodářský, sídelně-geografický i kulturní rozmach Moravy v druhé polovině 9. stol. je výsledkem předchozího vývoje. Již v 8. st. signalizují archeologické nálezy na dnešním okrese Břeclav dosti prostatné změny. Sídelní areály podél velkých řek byly na tehdejší úroveň již plně zalidněny a přírůstek obyvatelstva musel být kompenzován hřáním dalších území podél menších vodotečí. Nutnost užívat větší polí lidé řešena jen osídlováním nových a nových poloh, ale převládá v 8. a na počátku 9. stol. došlo i ke kvalitativní změně v zemědělství. Pole odpočívala jen kratší dobu a především bylo používáno do nejvyšší náhadi (Beranová 1980, 21).

Přírodní prostředí dlk speciálně zaměřeným botanickým výzkumem je celkem dobře známo a charakterizováno (Opravil 1983). Problém jsou s rekonstrukcí hydrologické situace před povodněmi z 12.—13. st. Nález studny na Pohansku u Břeclavi nasvědčuje tomu, že hladina spodní vody byla přibližně v téže úrovni jako dnes (Vignatiová 1982). Z hledem hospodářství v 9. stol. zůstávala i nadále zemědělství a činnost dobytky. Pěstovala se především pšenice, ale na některých lokalitách byl značně zastoupen i ječmen, žito, oves a proso. Doloženo je i vinictví a sadářství (Beranová 1980, 196; Vignatiová 1973). Ke změnám došlo i v chovu dobytky. V hustě osídlených velkomoravských centrech jasně projevuje důraz na konzumaci vepřového masa získávaného z polodivoce chovaných vepřů poražených ve věku 0,5—1,75 let. Starší prasata ve věku 2—3 let byla chována na sádlo (Kratochvíl 1981). Důraz na chrasat můžeme vysvětlit především v souvislosti s podstatným zahušením osídlení v centrech a okolí, kde intenzivnější obdělávání polí nenechávalo tolik místa kvalitním pastvinám, na nichž se pásli hovdobytke, ale zůstávalo dosti místa pro pastvu vepřů, kteří nejsou na kvalitní pastvin tak nároční.

Různému způsobu výroby a vertikálně značně pročištěné strukture společnosti odpovídá i složitý obraz, který poskytují sídliště té doby. Jiště nejpěknější byly vesnice zemědělských občin. Další typem, kterebyl rozpoznán na jižním předhradí Pohanska u Břeclavi, bylo sídliště vojenské hotovosti, nebo části družiny, závislé na zásobování z vnějš (Vignatiová 1987) a služebné osady zajišťující potřeby společenské skupiny (Dostál 1988). Na břeclavském okrese nacházíme tři mohutná opěná hradliště z této doby, která leží právě v místech větší koncentrace časně slovanského osídlení (Měřinský 1980). Nejlépe z nich je prozkumáno hradisko Břeclav-Pohansko vzniklé na přelomu 8. a 9. stol. (Dostál 1977—1978). Jeho výstavba byla na svou dobu velkolepým počinem v žádoucím soustředění značného množství pracovních sil i dobrou organizaci. Jen tak mohla vzniknout hradba obklopující 28 ha. Díky systematickému výzkumu a zveřejňování výsledků máme dnes již alespoň v li

problémy se získáním pitné vody. Snad právě proto většina studní byla objevena právě v těchto místech (Vendtlová 1966; Tribula 1966; Vignaťová 1982).

MLADOHRADIŠTNÍ OSIDLENÍ

Archeologické výzkumy dnes ukazují, že zánik Velkomoravské říše znamenal zhrubnutí kultury a zánik mnoha sídlišť, neznamená však úplné oslabení jižní Moravy. Každopádně však 10. stol. znamenal podstatné oslabení pozulace sídlící na jižní Moravě a spíše se zdá, že obyvatelstvo se stahovalo na střední Moravu a do Hornomoravského úvalu (Měřinský 1986). Podmínky pro nový rozmach osídlení vytvořilo až dobytí Moravy knížetem Oldřichem, které se datuje do průběhu roku 1019 (Krzemienská 1986, 77]. Zdá se, že od 11. stol. byla sídlištní struktura budována znovu, i když v podstatě navázala na osídlení velkomoravské. Proto také nedaleko velkomoravských hradišť se objevují mladohradištní opevněná centra Břeclav, Podivín a Strachotín. Nově bylo osídleno hranice více k jihu v důsledku vítězné bitvy u Mailberka r. 1081 (Měřinský 1981, 160).

Základy hospodářství — zemědělství a chov — dobytka byly v tomto období v podstatě na stejné úrovni jako v období předchozím. Z řemesln výroby je běžně na venkovských sídlišťích doloženo zpracování železa poměrně četnými nálezy strusky (Novotný 1971, 151; Unger 1981, 62 Unger a kol. 1980, 34). Archeologické nálezy však dokládají soustředěný řemeslný výroby do okolí mladohradištních center, jako byl například hrad Strachotín (Měřinský 1983; Himmelová—Měřinský 1987).

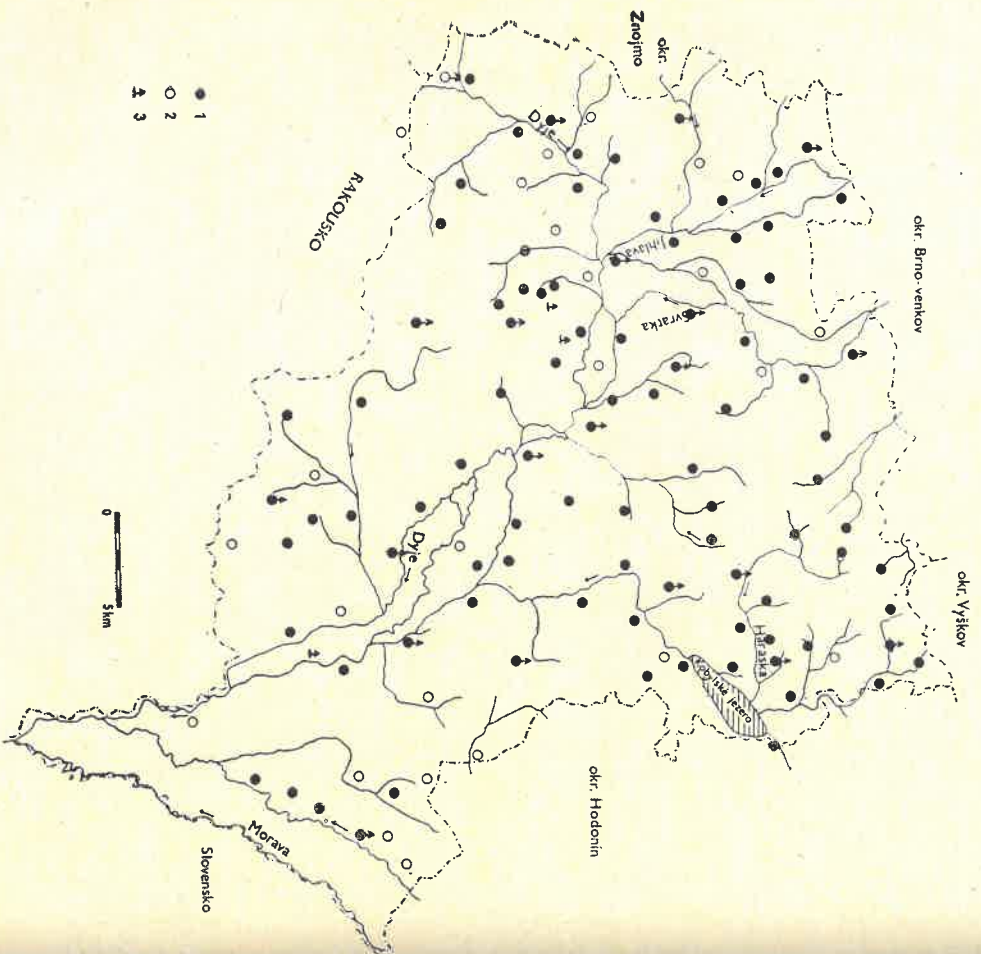
Důležitou funkci vojenskou a správní měla opevněná sídla — hrad nebo hradiska. Nejdůležitější z nich byl břeclovský hrad nazvaný podle svého zakladatele knížete Břetislava, který jej nechal postavit ve druhé čtvrtině 11. stol. Archeologické nálezy umožňují tento hrad lokalizovat do míst břeclovského zámku na břeh Dyje u důležitého mostu vedoucího do Rakous (Kordlovský 1987]. Lépe jsme díky soustavnějším archeologickým výzkumům informováni o podobě hradu Strachotina, který bývá lokalizován na hradisko „Vysoká zahrada“ u Dolních Věstoni (Pouliř 1948—1950; Měřinský 1985, 206—207]. Vzduš soustředěné pozornosti zatím toho nejméně víme o podivínském hradě několikrát uváděném písemnými prameny druhé poloviny 11. a počátku 12. stol. (Hortví 1986). Nejistý je charakter mladohradištního sídliště na mikulovské zámeckém kopci (Novotný 1977]. V roce 1991 bylo archeologicky ověřeno mladohradištní opevnění u Drnholce (obr. 1).

Na dnešním břeclovském okrese byly nejvíce osídleny břehy velkých řek a poměrně značná hustota sídel je pozorována na Kloboucku. Osídleno bylo tedy přibližně stejně území jako v době říše velkomoravské (obr. 1). Postupy, při nichž se vycházelo z hustoty obyvatelstva odvozené z jiných oblastí nebo z počtu obyvatel na jedno sídliště, se dospějí k číslu až 17 000 lidí žijících v té době současně na břeclovském okrese (Unger 1987, 93—94), což je výsledek maximalistický. Zdá se, že nepravděpodobnější byla sídlištní hustota odpovídající období velkomoravské říše (obr. 4).

Dosavadní výsledky výzkumu nám nedovolují charakterizovat zásadně do životního prostředí jinak než v předchozím období. Na dnešním

vrších zůstaly jen zříceniny dokreslující charakter dnešní biosférické rezervace. Z bolearadického hradu jsou dnes viditelné příkopy a valy. Každý z těchto hradů měl ve středověku svoje zvláštní místo jako hospodářské, správní a vojenské centrum určitého území.

Důležitým faktorem pro poznání vzájemného působení člověka a přírody je i hustota osídlení. Ve 13. stol. vedle sídlišť, která se vyvíjela z předchozího období, vznikaly i vesnice založené z iniciativy feudálního vlastníka půdy. Z přelomu 13. a 14. stol. máme doloženo asi 75 sídlišť (obr. 2). Tento počet neodráží úplně skutečnost, protože jsou registrována jen ta, která se v 13., nebo na počátku 14. stol. uvádějí v písemných pramenech, nebo ta, u nichž je existence doložena archeologickými nálezy. Ve srovnání s předcházejícím obdobím byly již osídleny Hustopeče s nejbližším okolím.



Obr. 2. Osídlení okresu Břeclav ve 14. století. Vodotečé jsou rekonstruovány. Legenda:

1 — sídliště, 2 — neurčité lokalizované sídliště, 3 — hrad nebo tvrz. Na mapce je zakreslena rovněž železná a poměrně hustá síť sídlišť.

Počet obyvatel	Časné slovan- ské období (7. stol.)	Velkomoravské období (9. stol.)	Mladohra- dištní ob- dobí (12. stol.)	13.—14. stol.	Kolem r. 1500
Hustota obyv. v rámci celého okresu [plocha 1190 km ²] v obyv./km ²	0,7—2,1 1,2	3,9—4,2	2,0—4,2	17,6 až 27,7	13,9 až 20,8
Osidlené území v km ²	260	500	500	1190	1190
Hustota obyv. na osidleném území v obyv./km ²	3,2—9,6 5,4	9,2—10,0	4,8—10,0	17,6 až 27,7	13,9 až 20,8

Obr. 4. Tabulka vývoje hustoty obyvatelstva na okrese Břeclav v 7.—15. stol.

nosti. Snad nejvýrazněji se to projevilo u vodotečí, kde především odlesňování na horním toku a intenzivnější zemědělství byly příčinou čas-
tých povodní a sedimentace povodňových hlín, které někdy v mocnosti
i několika metrů překrývají původní povrch z doby hradištní (Opravil
1983). Na řece Dyji pozorujeme zcela zřetelné stěhování sídlišť do bez-
pečně vzdálenosti od vody na říční terasy. Záplavy a sedimentace po-
vodňových hlín byly jisté příčinou změny toku, vytváření meandrů a ra-
men, která dnes jen stěží můžeme rekonstruovat. Součástí krajiny byly
ve 13.—14. stol. i lesy. O jejich rozloze si můžeme do jisté míry udělat
představu z lichtenštejnského urběře z r. 1414. Z charakteru zápisů o le-
sích na mikulovském panství zřetelně vyplývá, že se jednalo o lesy ob-
hospodařované odborně za účelem těžby dřeva. Lužních lesů bylo po-
měrně dost od Mušova až po Břeclav. V lesích se sbíraly i žaludy,
zřejmě jako potrava pro vepře (Bretholz 1930, 140; I. Hosák 1968, 60
překládá termín „die aychllen“ jako lískové oříšky) a také se zde sbíral
dívoce rostoucí chmel (Bretholz 1930, 140). Lesy byly, jak vyplývá
z urbáře, dosti často prosvětleny loukami, které rovněž přinášely vrch-
nosti zisk. Zdrojem užitku a zisku byly i rákosiny, v nichž si mohli pod-
dati za tuhých zim brát palivo nebo materiál ke stavbě (Bretholz 1930,
124, 125). Z toho, co bylo řečeno, vyplývá, že jihomoravská krajina ve
středověku, přestože byla dosti intenzivně obhospodařována, nikdy ne-
byla proměněna v krajinu bez lesů, tak jak tomu bylo například na Dra-
hanské proměnině (Černý 1982).

Přirůstek obyvatelstva i intenzivnější hospodářství způsobily zásah do
přírody již takového rázu, že docházelo ve větší míře k negativním
jevům, které se projevily záplavami a odumíráním lesů. V té době začaly
na jižní Moravě ekologické problémy, s nimiž se těžko vyrovnáváme do-
dnes. Je pozoruhodné, jakým způsobem byly problémy počátkem 15. sto-
letí řešeny. Sídla z ohrožených území byla přesunuta a lesům a loukám
v inundaci byla věnována zřejmě taková péče, aby přinášely užitek,
který, jak jsme si ukázali nebyl malý.

Černý, E. 1982: K lokalizaci zaniklých středověkých osad a jejich pluzň, AH 7, 253 až 262.

Dostál, B. 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec, Brno.

Dostál, B. 1977—1978: Zemnice s depotem pod valem hradiska Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 22/23, 103—134.

Dostál, B. 1985: Břeclav-Pohansko III. Časné slovanské osídlení, Brno.

Dostál, B. 1988: Velmožské dvorce ve struktuře velkomoravského sídla, SIA XXXVI—2, 283—289.

Gojda, M.—Kuna, M. 1985: Časné slovanský sídelní areál v Roztokách (okr. Praha-Západ) — stav výzkumu a jeho perspektivy, AR XXXVII, 152—168.

Havlíček, P.—Procházka, R. 1991: K vývoji a osídlení údolní nívy Dyje v prostoru slovanského hradiště Pohansko u Nejdku (okr. Břeclav), JM 27, 272—280.

Himmelová, Z.—Měřinský, Z. 1987: Objekt v doklady výroby a distribuce šperkařských výrobků na hradisku „Vysoká zahrada“ u Dolních Věstonic (okr. Břeclav), in: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami, Brno, 129—134.

Horvík, V. 1986: In media aqua Zwartka. Příspěvek k lokalizaci podivinského hradu, JM 22, 81—89.

Hosák, J. 1967: Středověká kolonizace Dyjskovrateckého úvalu, Praha.

Hosák, I. 1968: Od nejstaršího pramenného údobí do husitských válek, in: Břeclav, dějiny města, Břeclav, 45—62.

Hurt, R. 1934: Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I, 1205—1650, Olomouc.

Jelínková, D. 1980: Obytné objekty s keramikou pražského typu z Mušova, AR XXXII, 413—433.

Jelínková, D. 1985: Doplnky k mapě nalezišť s keramikou pražského typu na Moravě, PA LXXVI, 456—473.

Klanica, Z. 1986: Počátky slovanského osídlení naší země, Praha.

Klanica, Z. 1987: K vývoji sídlištní struktury vázemí Mikulčic v 6.—13. století, in: XVI. mikulovské symposium 1986, Praha, 127—133.

Kordulovský, E. 1987: Břeclavský zámek (archeologické nálezy), Mikulov.

Kratochvíl, Z. 1989: Willdepende Tiere und einige Haustiere der Burgstätte Pohansko, Praha.

Kratochvíl, Z. 1981: Tierknochenfunde aus der grossmährischen Siedlung Mikulčice I Das Hausschwein, Praha.

Kůhna, F.—Vrublová, I. 1983: Středověké obilí ze Žabčic (okr. Brno-venkov), PV 1981, Brno, 68—70.

Marek, J. 1965: Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století, Praha.

Matejček, F. 1959: Feudální velkostatek a poddaný na Moravě, Praha.

Měřinský, Z. 1980: Slovanské osídlení 6.—10. století na dolní Dyji a Moravě, in: Sborník referátů ze symposia „Slované 6—10 století“, Brno, 191—202.

Měřinský, Z. 1981: Přehled dosavadního stavu výzkumu fortifikací 11. až počátku 16 století na Moravě a ve Slezsku (hradiska a hrady), AH 6, 147—191.

Měřinský, Z. 1985: Archeologické lokality na katastru obce Strachotín [15589], okres Břeclav, JM 21, 214—220.

Měřinský, Z. 1986: Morava v 10. století ve světle archeologických nálezů, PA LXXXVI, 18—80.

Neustupný, E. 1983: The demography of prehistoric cemeteries, PA LXXXIV, 7—34.

Neustupný, E. 1986: Sídelní areály pravěkých zemědělců, PA LXXVII, 226—234.

Neustupný, E.—Dvořák, Z. 1983: Výživa pravěkých zemědělců: model, PA LXXIV, 224 až 257.

Nosák, F. 1907: Velkostatek ze zaniklých vesnic, Selský archiv VI, 34—39.

Novotný, B. 1963: Výzkum velkomoravského hradiště „Pohanska“ u Nejdku na lemnickém ostrově, PA LIV, 3—40.

Novotný, B. 1977: Počátky rané středověkého osídlení v prostoru Mikulova na Moravě a jeho hradu, AH 2, 211—218.

Opravil, E. 1981: Rostlinné zbytky z pravěkého sídliště a zaniklé středověké vsi, in: Unger J. a kol., Pohřelce-Klášteřka, Praha, 96—101.

Opravil, E. 1983: Údolní níva v době hradištní, Praha.

Pavlík, Z. 1984: Následná populační vývoje světa, Praha.

Pleinerová, I. 1975: Břežno. Vesnice prvních Slovanů v severozápadních Čechách, Praha.

Pleinerová, I. 1986: Pokusy se stavbou a obydáním staroslovanských domů. Souhrn PA LXXVII, 170—173.

Pleinerová, I.—Neustupný, E. 1987: K otázce stravy ve staroslovanském období (Experiment v Břežně), AR XXXIX, 90—100.



MIKULOVSKÁ SYMPOZIA

Vývoj životního prostředí v podmínkách jižní Moravy

XXI. Mikulovské sympozium

23.—24. října 1991

Vydal Okresní archiv Břeclav se sídlem v Mikulově, Referát životního prostředí
Okresního úřadu Břeclav a Muzejní a vlastivědná společnost v Brně.

Sestavil a odpovědný redaktor sborníku PhDr. Emil Kordiovský.

Návrh na přebal Jana Predikantová.

Mutace obálky, grafická úprava a technická redakce PhDr. Augustin Šik.
Fotografie autoři příspěvků.

Překlady Doc. PhDr. et RNDr. Otto Zwetler, GSc.

Vytiskl Print, knižní výroba, s. p., Brno, provoz 52, Brno, Běhounská 22/24

Číslo zakázky 7543—92

Náklad 600 výtisků

AA 23,69, VA 29,98

Cena 45,— Kčs



K poznání přírodního prostředí velkomoravských nížinných hradišť

Lumír POLÁČEK

Nížinná (nivní) hradiště představují výraznou skupinu velkomoravských center, charakteristickou pro oblast Dyjsko-svrateckého a Dolnomoravského úvalu na jižní a jihovýchodní Moravě. Leží zásadně na hlavních tocích – na Svatce (Rajhrad), Dyji (Strachotín, Nejedek "Pohansko", Břeclav-"Pohansko"), Moravě (Staré Město-Uherské Hradiště, Mikulčice). Méně často se s podobnými polohami setkáváme u velkomoravských center na jihozápadním Slovensku, a to na přítocích Váhu (Pobedim, Majcichov) nebo na Dunaji (Mužla-Čenkov). Sídlní komplexy uvedených center se rozkládaly mezi rozvětvenými říčními rameny v údolní nivě, případně vystupovaly na mírně vuvýšené terasy podél

censká centra. Byla budována na říčních ostrovech v řece Moravě (Olomouc-Povel, Uherské Hradiště-ostrov sv. Jiří, Mikulčice)². V širším prostoru těchto lokalit se v 9. století vytvářely sídelní aglomerace předních center velkomoravského státu³. Vývoj jednotlivých center byl odlišný, tak jak se odlišovalo jejich postavení v rámci Velké Moravy a tak jak se při bližším pohledu odlišovaly i jejich geografické podmínky. Hlavním úkolem přírodovědného výzkumu je co možná nejlepší poznání přírodních poměrů údolní nivy a jejich možného významu pro vznik, rozvoj a zánik uvedených aglomerací. Úkolem sídelně archeologického výzkumu je pak odlišení geograficky podmíněných změn od těch.